

Thomas Lickona
RAISING GOOD CHILDREN

No angļu valodas tulkojušas Kristīne Gurtaja, Inese Kleinupa,
Ieva Žagante, Dina Dravniece

Māras Kuplās mākslinieciskais noformējums

ISBN 9984-700-17-8

Copyright © 1983 by Thomas Lickona
© «Avots», 2000
© K. Gurtaja, I. Kleinupa, I. Žagante,
D. Dravniece, tulk.
© M. Kuplā, vāka nof.

*Veltījums manai ģimenei – Džūditai,
Markam un Metjū –, kā arī
visiem vecākiem un
viņu bērniem*

PATEICĪBA

Es vēlos pateikties visiem, kas palīdzēja grāmatas tapšanā.

Pirmām kārtām Lorensam Kolbergam, manam atsaucīgajam kolēģim, kura gandrīz trīsdesmit gadu ilga darbs morālās attīstības izpētē ir iedvesmojis ne tikai mani, bet arī daudzus citus psihologus un pedagogus visā pasaulē.

Daudziem citiem psihologiem, kuru pētījumi palīdz izprast attīstības procesu.

Neskaitāmiem vecākiem, kas dalījās atmiņās par bērnību un stāstīja man par savām problēmām bērnu audzināšanā.

Savam tēvam un mātei – Edvardam un Vinifredai Likoniem – un saviem «otrajiem vecākiem» – Tomam un Mērijai Bārkeriem – par mīlestību un atbalstu.

Savai sievai Džūdītai, kura izlasīja apmēram pusduci manuskripta uzmetumu, bija mana pirmā redaktore, kritizēja un iedrošināja mani, diskutēja ar mani, palīdzot izkristalizēties un veidoties idejām, kā arī palīdzēja man apvienot ģimenes dzīvi ar rakstīšanu.

Saviem dēliem – Markam un Metjū – par visu, ko viņi man iemācījuši par bērniem un viņu audzināšanu, un par prieku un jēgu, ko devuši manai dzīvei.

Savai vidusskolas angļu valodas skolotājai Džīnai Vokerei, kas iemācīja man rakstīt skaidri un saprotami.

Diviem augsti godājamiem profesoriem – Morisam Īsonam un Džeimsam Mankūzo –, kuri maģistrantūras laikā radīja manī interesi par morālo attīstību.

Cienījamajai kolēģei Mērijai Belenkijai par pārdomājamiem un vērtīgajiem padomiem manuskripta izstrādē.

Natālijai Čepmenei par atbalstu grāmatas rakstīšanas pašā sākumā.

Brūsam Mērmelsteinam, kas nosūtīja mani pie Millijas Marmūras *Random House* izdevniecībā, un Millijai Marmūrai, kas sniedza man vērtīgus padomus par pirmo manuskripta uzmetumu un atrada man brīnišķīgu aģentu.

Savam aģentam Robinam Strausam par noderīgajiem ieteikumiem attiecībā uz grāmatas formu un saturu, par to, ka viņš atrada man tik lielisku izdevēju, bet visvairāk par to, ka ticēja manai iecerei un pēdējo četrus gadus laikā sniedza tik sirsnīgu un nepagurstošu morālo atbalstu.

Manai pašreizējai redaktorei Tonijai Bērbenkai izdevniecībā *Bantam* par atbalstu grāmatai, par vērtīgajām diskusijām, padomiem un pārējo darbu, ko viņa paveikusi, lai iecere kļūtu par īstenību.

Bantam korektorei Mišelai Heizai par pedantisko uzmanību, ko viņa veltījusi šai grāmatai.

Un, visbeidzot, manam pirmajam redaktoram izdevniecībā *Bantam* Alanam Rincleram, kura ieguldījums šīs grāmatas tapšanā ir nenovērtējams un kuram jutos parādā katru reizi, kad sēdos pārstrādāt kādu nodaļu, paldies par gudrajiem un detalizētajiem padomiem attiecībā uz grāmatas struktūru, saturu, stilu un par uzmundrinājumu. Es nevarētu vēlēt vēl iejūtīgāku, prasīgāku un atsaucīgāku redaktoru.

Esmu ļoti pateicīgs visiem šiem cilvēkiem par viņu ieguldījumu.

SATURA RĀDĪTĀJS

PIRMĀ DAĻA

MORĀLĀS ATTĪSTĪBAS TEORIJA BĒRNA
AUDZINĀŠANĀ

- 1. nodaļa.** Ko darīt vecākiem 13

OTRĀ DAĻA

MORĀLĀS ATTĪSTĪBAS PAMATU LIKŠANA
NO DZIMŠANAS LĪDZ ČETRU GADU VECUMAM

- 2. nodaļa.** Zidaiņa vecums: morālās attīstības
sākums 62
- 3. nodaļa.** Otrais dzīves gads: tālāk preti
neatkarībai 81
- 4. nodaļa.** Trešais dzīves gads: pirmā
«neatkarības deklarācija» 94
- 5. nodaļa.** Ceturtais dzīves gads: no pretošanās
uz pielāgošanos 117

TREŠĀ DAĻA

KĀ PALĪDZĒT BĒRNAM PĀRVARĒT MORĀLĀS
ATTĪSTĪBAS STADIJAS

6. nodaļa.	0. attīstības stadija: egocentriskā domāšana	131
7. nodaļa.	1. attīstības stadija: bezierunu paklausība	163
8. nodaļa.	2. attīstības stadija: savtīguma uzplūdi	189
9. nodaļa.	3. attīstības stadija: pielāgošanās apkārtējiem	226
10. nodaļa.	4. attīstības stadija: atbildība pret sistēmu	274
11. nodaļa.	5. attīstības stadija: principi un sirdsapziņa	301

CETURTĀ DAĻA

RŪPES, KAS AKTUĀLAS JEBKURA VECUMA BĒRNU VECĀKIEM

12. nodaļa.	Kā panākt uzticēšanos	329
13. nodaļa.	Godīgas pieejas metode	352
14. nodaļa.	Jautājumi pamācību vietā	385
15. nodaļa.	Izskaidrošanas nozīme	408
16. nodaļa.	Televīzija audzinātāja lomā: kā uz to reaģēt	433
17. nodaļa.	Dzimumattiecības	454
18. nodaļa.	Narkotikas un alkohols	477
A pielikums.	Pētījumi par cilvēka morālo attīstību	501
B pielikums.	Kā noteikt bērna morālās attīstības stadiju	509
C pielikums.	Psihologu padomi	518

PIRMĀ DAĻA

MORĀLĀS ATTĪSTĪBAS
TEORIJA
BĒRNA AUDZINĀŠANĀ

1. nodaļa

KO DARĪT VECĀKIEM

Vecāki allaž vēlas, lai viņu bērni paveiktu un iegūtu to, kas, pēc vecāku domām, ir vērtīgs un nepieciešams: labas atzīmes, panākumus sportā, daudz draugu u. c. Bet bērni nebūt nav sliktāki, ja nerasniedz to, ko vēlas viņu vecāki.

Ko īsti nozīmē «būt labam»? Vai labs ir tas bērns, kurš nekad neuzdod liekus jautājumus, kad viņam lūdz kaut ko izdarīt? Varbūt veselīga paklausība nozīmē spēju apzināties, kāpēc kaut kas ir labs, bet kaut kas – slikts?

Padomāsim par to, kādus īsti vēlamies redzēt savus bērnus.

Mēs vēlamies, lai viņi būtu taisnīgi, godīgi un uzticami; lai viņi cienītu citus, lai uzņemtos atbildību par savu uzvedību un spētu pretoties kārdinājumam sekot pūlim. Mēs vēlamies, lai mūsu bērni būtu sirsnīgi un mīloši.

Mūsdienās vecāki bērna audzināšanā nesaņem tik daudz palīdzības no sabiedrības kā agrāk. Viņiem iznāk saskarties ar sociālo vidi, kurā naidīgi izturas pret

daudzām vērtībām, ko vecāki gribētu ieaudzināt bērnos. Televīzijā un kinofilmās demonstrētā vardarbība, noziedzība un seksuālās attiecības liek bērniem domāt, ka šāda uzvedība ir pieņemama un pilnīgi normāla. Vienaudžu rīcība ir vēl spēcīgāks bērna domāšanu un uzvedību ietekmējošs faktors, bet bieži vienaudžu atzītās vērtības ir pretrunā ar to, ko vecāki vēlas ieaudzināt. Profesora Jurija Bronfenbrennera pētījumi liecina – iespēja, ka bērns pārkāps likumu, būs daudz lielāka, ja viņš zinās, ka par to uzzinās arī vienaudži.

Divu meiteņu māte stāstīja:

«Meitenes nemitīgi atkārtu, ka visi tā dara: visi iet uz ballītēm, kur lieto alkoholu; visi iet uz filmām, kuras līdz 16 gadiem nav ieteicams skatīties. Viņas nepagurst, toties pēc kāda laika nogurstu es.»

Zinātnieki apstiprina vecāku bažas – visu vecuma grupu bērni mūsdienās ir daudz atkarīgāki no saviem vienaudžiem nekā agrāk.

Arī vecāki ir daļēji vainojami šajā situācijā. Ne visi vecāki uzskata bērnu audzināšanu par savu prioritāti. Ne visi vēlas ieguldīt laiku un pūles, lai pārbaudītu, ar ko bērni nodarbojas, un vadītu viņu domāšanu un rīcību.

Ne visi rūpējas par bērnu disciplīnu, ne visi rāda labu piemēru. Kad kādas vidusskolas direktors brīdināja skolēna māti, ka viņas dēls, kura zināšanas ir neapmierinošas, lieto narkotikas, viņa atbildēja, ka zēns smēķē daudz labākas kvalitātes marihuānu nekā viņa pati.

«JAUNĀ» MORĀLE

Skaidri redzams, ka «jaunā» morāle ir sastopama ne tikai mūsu bērnu vienaudžu vidū. Arī pieaugušo pasaulē vērojams, ka visai bieži cilvēki rikojas saskaņā ar principiem «kas pirmais brauc, tas pirmais maļ» un «kas citiem par daļu».

Daļēji šī morāle sakņojas sešdesmitajos gados, kad liela uzmanība tika pievērsta indivīda cilvēktiesību jautājumam, skaļi reklamējot ideju, ka katram ir tiesības nodarboties ar to, ko viņš uzskata par vajadzīgu, un tādējādi netieši veicinot arī necieņu pret likumiem un varas iestādēm. Daļēji šī morāle sakņojas arī septiņdesmitajos, kad tika postulēts, ka korumpētība pastāv visās iespējamajās dzīves jomās un katrs rūpējas pats par sevi, kas likumsakarīgi liek jautāt – ja jau visi, tad kāpēc arī ne es?

«Vecā», uz reliģijas pamatiem balstītā morāle runāja par cieņu, kalpošanu citiem, uzupurēšanos, pretošanos kārdinājumiem un mērenību. «Jaunā» morāle cildina egoismu un savu iegribu apmierināšanu («Grāb ciet, ko vari, jo dzīvo taču tikai vienreiz»).

Tādēļ tas, ka tik daudz bērnu un jauniešu ieķīlūst nepatīkšanās, nav nekas pārsteidzošs. Tiesa, ir arī daudz bērnu, kuri nepatīkšanās neieķīlūst, un par to varam priecāties. Tomēr kopumā jauniešu vidū vērojama satraucoši strauja morālo vērtību pazemināšanās.

- *Jauniešu noziedzība.* Vairāk nekā pusi noziegumu ASV izdara jaunieši vecumā no 10 līdz 17 gadiem. Noziedzība nepilngadīgo vidū strauji palielinās.

Turklāt pētījumi, ko veikusi Nacionālā padome noziedzības jautājumos, liecina, ka nepilngadīgie, kas auguši vidusmēra ģimenē, izdara tikpat daudz noziegumu kā tie, kas auguši nabadzīgākos apstākļos.

- *Necieņa pret autoritātēm.* Skolotāji piekrīt tam, ka skolēni pret autoritātēm izjūt daudz mazāku cieņu nekā agrāk. Skolēni runā preti skolotājiem, nereti arī lamājas. Kāda skolotāja, kas 10 gadus nostrādājusi skolā, kuru apmeklē bērni no labi situētām ģimenēm, stāstīja: «Jau pamatskolā no skolēnu mutes dzirdēsiet visas rupjības, kādas vien var iedomāties. Un es šeit nerunāju par zema prestiža skolām.»
- *Vardarbība un huligānisms skolās.* 1975. gadā ASV Senāta apakškomiteja aplēsa, ka vandalisms un zādzības skolām rada 600 miljonus dolāru lielu zaudējumu, t. i., apmēram tikpat daudz, cik valsts katru gadu iztērē mācību grāmatām. Arī vardarbība turpina palielināties: katru gadu skolās no uzbrukumiem cieš vairāk nekā 100 000 skolotāju un simtiem tūkstoši skolēnu.

- *Bērnu cietsirdība.* Kādas skolas direktors stāstīja: «Tas, ko mēs novērojam skolā, nav vienkāršas bērnu spēles. Rotaļu laukumos bērni vairs nespēlējas kā agrāk. Viņi staigā apkārt baros. Viņi ātri atrod vājākos – bērnus, kuri turas nomaļus vai arī valkā «nepareizās» *džinsenes* vai kurpes. Viņi tos vajā un spīdzina. Tam visam ir pamatīga ļaunuma pieskaņa. Daži bērni jūtas burtiski iznīcināti kā personības. Mēs cenšamies to apturēt, bet nevarētu teikt, ka esam guvuši lielus panākumus.»
- *Špikošana.* Kāda 15 gadus veca meitene stāstīja, ka visi viņas draugi kontroldarbos un ieskaitēs *špiko* un rezultātā saņem labas atzīmes. Kādi aptaujas rezultāti rāda, ka *špikošanā* atzinušies 95% no divu vecāko klašu skolēniem. Augstskolās, saskaņā ar psihologa Rodžera Bērtona veiktajiem pētījumiem, eksāmenos, ja vien rastos šāda iespēja, *špikotu* 50–80% studentu. Ir zināmi gadījumi, kad studenti uzpērk eksaminētājus, lai iegūtu eksāmenu biļetes un pēc tam pārdotu tās kursa biedriem. Kāds students atzīst, ka *špikošana* viņa universitātē ir dzīvesveids.
- *Egoisms.* 1981. gada Kārnegi komisijas ziņojumā teikts, ka ASV universitātēs studentu vidū vērojama cinisma un materiālisma pastiprināšanās.